MUKHAMEDOV Nematullo,
International Islamic Academy of Uzbekistan
Doctor of Historical Sciences
n.muxamedov@iiau.uz

ШОШЛИК МУҲАДДИСЛАРНИНГ МАРВДАГИ ФАОЛИЯТИ

ACTIVITIES OF SHASH MUHADDITHS OF THE MERV

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МУХАДДИСОВ ОАЗИСА ШАШ В МЕРВЕ

Аннотация. *IX-XII асрлар Мусулмон Ренессанси даври сифатида эътироф этилган. Ушбу даврда Марказий Осиёда илмфан ва маданият, айниқса, ислом илмлари тараққий қилган. Бухоро, Самарқанд, Насаф, Термиз, Хива, Марв, Шош каби қадимий шаҳарлар ислом дунёсидаги илмфан ва маданият марказлари сифатида машҳур бўлган. Жумладан, Тошкент – ўрта аср манбаларида Шош деб номланиб, бу ердан ҳадис, фиқҳ каби ислом илмларида кўплаб таниқли олимлар етишиб чиққан. Милодий IX аср ҳадис илмида катта ютуқлар қўлга киритилгани боис "ҳадис илмининг олтин асри" деб юритилади.*

Мақолада ўрта асрларда (IX-XII) яшаган Шошлик муҳаддисларнинг минтақа илмий марказларида ва Марвдаги фаолияти таҳлил қилинган. Шунингдек, Шош воҳасида ҳадис илмининг ривожланишида ўрта асрлардаги анъанага мувофиқ Самарқанд, Бухоро, Хива, Насаф, Термиз ҳамда минтақадаги Марв, Қазвин каби турли шаҳарлардаги мадрасаларда фаолият кўрсатган олимлар ўртасидаги илмий ҳамкорлик масалалари тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: *Мусулмон Ренессанси, Марказий Осиё, Шош, ўрта аср, муҳаддис, минтақа, Самарқанд, Бухоро, Насаф, Марв, Қазвин, Қаффол Шоший, Ҳайсам Шоший.*

Annotation. *The IX-XII centuries are recognized as the period of the Muslim Renaissance. During this period, science and culture, especially Islamic sciences, developed in Central Asia. Ancient cities such as Bukhara, Samarkand, Nasaf, Termez, Khiva, Merv, and Shash were known as centres of science and culture in the Islamic world. In particular, in medieval sources, Tashkent is called Shash, where many outstanding scientists of Islamic sciences lived and worked. The IX century is called the "golden age of the science of hadith" due to the work of hadith scholars in the region.*

The article analyzes the activities of medieval (IX-XII) Hadith scholars in the scientific centres of the Shash and Merv regions. It also explores the scientific cooperation of hadith scholars of madrasahs in various scientific cities of the region, such as Samarkand, Bukhara, Khiva, Nasaf, Termez, Qazvin and Merv.

Keywords: *Muslim Renaissance, Central Asia, Shash, medieval, Muhaddith, region, Samarkand, Bukhara, Nasaf, Marv, Qazvin, Qaffol Shoshi, Haysam Shashi.*

Аннотация. *IX-XII века знаменуется периодам Мусульманского Ренессанса и развитием науки и культуры, особенно исламских наук. Такие древние города как Бухара, Самарканд, Насаф, Термез, Хива, Мерв, Шаш, известны как центры науки и культуры в исламском мире. В частности, в средневековых источниках Ташкент называется как Шаш, где жили и трудились многие выдающиеся ученые исламских наук. IX век назывался «золотым веком науки хадис» благодаря работам учёных-хадисоведов региона.*

В статье анализируется деятельность средневековых (IX-XII) ученых мухаддисов в научных центрах региона Шаш и Мерв. А также исследуется научное сотрудничество ученых-хадисоведов медресе в различных научных городах региона, таких как Самарканд, Бухара, Хива, Насаф, Термез, Казвин и Мерв.

Ключевые слова: *Мусульманский Ренессанс, Центральная Азия, Шаш, средневековье, мухаддис, регион, Самарканд, Бухара, Насаф, Мерв, Казвин, Каффал Шаши, Хайсам Шаши.*

КИРИШ

Тошкент шаҳри ва воҳаси Марказий Осиёдаги кўҳна ўлкалардан бўлиб, унинг тарихи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Кўп минг йиллик тарихи давомида Буюк Ипак йўлидаги бу шаҳар коммуникация жиҳатидан Мағрибу Машриқни, жануб ва шимолни том маънода боғловчи муҳим манзил, Турон, Туркистон, Марказий Осиё заминидаги марказ сифатида эътироф этилган.

Жаҳонда Бухоро, Самарқанд, Насаф, Термиз, Хива, Шош каби қадимий шаҳарлар ислом цивилизацияси ривожланган илм-фан ва маданият марказлари сифатида машҳур бўлган.

Ҳозирги кунда шаҳарлар маданияти тарихи ва олимларнинг цивилизация ривожига қўшган ҳиссасини тадқиқ этиш долзарб аҳамият касб этмоқда. Хусусан, Тошкент дунё ҳамжамияти томонидан тинчлик, нон, дўстлик, бағрикенглик

шаҳри сифатида эътироф этилган. Шунингдек, “Шарқ дарвозаси”, “Ислом маданияти пойтахти” каби мақомларга ҳам эришган. Тошкент – ўрта аср манбаларида Шош деб номланиб, бу ердан тафсир, ҳадис, фиқҳ каби ислом илмларида кўплаб таниқли олимлар етишиб чиққанлар.

УСЛУБЛАР

Тадқиқотни ёритиш жараёнида ва унинг методологик асоси ҳамда концепциясини ишлаб чиқишда замонавий тарихий тадқиқот усуллари асос қилиб олинди. Жумладан, тарихийлик, тадрижийлик, ҳаққонийлик, холислик ва илмийлик тамойиллари асосида ёндашилди. Турли манбалар, маълумотлар ва архив ҳужжатларини илк бора муомалага киритиш жараёнида улар ҳам қиёсий ҳам танқидий таҳлил этиш асосида умумлаштирилди.

НАТИЖАЛАР

Милодий IX аср ҳадис илмида катта ютуқлар қўлга киритилгани боис “ҳадис илмининг олтин асри” деб юритилди. Чунончи, VIII асрнинг ўрталаридан бошлаб ривожланиб борган ҳадис илми билан кейинги икки-уч аср давомида тўрт юздан зиёд муҳаддис шуғулланган [Uvatov U., Usmonov I., Rahimjonov D., Mukhamedov N., Muratov D. va boshqalar 2011:10,11], [Termiziy, 1993:4]. Насафлик аллома Абу Ҳафс Насафий (1068-1142) “Китоб ал-қанд” ва марвлик тарихчи Абу Саъд Самъоний (1113-1167) “Китоб ал-ансоб” асарларида юртимиз шаҳарларида фаолият юритган муҳаддислар ҳақида қимматли маълумотларни келтирганлар.

Хусусан, “Китоб ал-қанд” ва “Китоб ал-ансоб” каби манбалар берган маълумотларга кўра, VIII-XII асрлар мобайнида Мовароуннаҳрда 3000 дан ортиқ кўзга кўринган муҳаддислар яшаб, фаолият юритганлар. Улардан 1000 дан ортиғи Самарқандда, 600 дан ортиғи Бухорода яшаган бўлсалар, шундан 400 дан ортиғининг ҳаёт ва фаолиятлари Насаф шаҳри билан боғлиқ эди. Қолган 1000 муҳаддисдан 70 дан ортиғи Шошда, 60 дан ортиғи Фарғонада, яна шунчаси Кешда, 50 дан ортиғи Термизда, 40 дан ортиғи Хоразмда, шу билан бирга Уструшана, Дабусийа, Кушонийа ва бошқа маҳаллий минтақаларда фаолият олиб борганлар [Rakhimdjanov, 2003:13].

Юқоридаги рақамлар Шош ҳам мусулмон Шарқидаги илмий-маданий марказлардан бири эканини тасдиқлайди. Шошда ҳадис илми ривожланган ва бу ердан етишиб чиққан муҳаддислар нафақат Шош воҳасида, балки ислом дунёсининг турли марказларида илмий фаолият олиб боришган ва шуҳрат қозонишган.

Шош воҳасида ҳадис илмининг ривожланишида ўрта асрлардаги анъанага мувофиқ Самарқанд, Бухоро, Хива, Насаф, Термиз ҳамда минтақадаги Марв, Қазвин каби турли шаҳарлардаги мадрасаларда фаолият кўрсатган олимлар ўртасидаги илмий ҳамкорлик муҳим аҳамият касб этган.

Имом Абдуллоҳ ибн Абу Авона Шоший, Имом Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Ҳомид Шоший, Абу Саид Исо ибн Солим Шоший, Абу Муҳаммад Жаъфар ибн Шуайб Шоший, Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Хузайм Шоший, Абу Али Ҳасан ибн Соҳиб ибн Ҳамид Ҳофиз Шоший, Абуллайс Наср ибн Ҳасан ибн Қосим Шоший Тункатий, Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Хузайм ибн Қумайр ибн Ҳоқон Шоший каби кўплаб муҳаддислар ислом дунёсининг турли шаҳарларидаги мадрасаларда ҳадис илмидан сабоқ беришгани, кутубхоналарда турли диний билимларнинг айрим масалалари бўйича мунозаралар ўтказишгани араб манбаларида зикр этилган.

Марвлик муаррих Абу Саъд Самъоний ўзининг “Китоб алансоб” (“Насаблар китоби”) асарида Шошдан кўплаб имомлар етишиб чиққанлиги, Абдуллоҳ ибн Авона Шоший шулар жумласидан эканини биринчилар қаторида қайд этган. Имом Абдуллоҳ ибн Абу Авона Шошийдан буюк муҳаддис Имом Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий, Жаъфар ибн Муҳаммад Фирёбий ва бошқалар ҳадис илмидан таълим олишган [Sam’ani, 1988:244]. Машҳур тарихчи Абу Бакр Хатиб Бағдодий (ваф. 1071) “Тарихи Бағдод” китобида ёзишича, Абу Саид Исо ибн Солим Шоший Бағдодга келиб, улуғ муҳаддис ва фақиҳ Абдуллоҳ ибн Муборак ривоят қилган ҳадисларни ёзиб олган. Шошлик муҳаддисдан сунний мазҳаб асосчиларидан бири Абдуллоҳ ибн Аҳмад ибн Ҳанбал, машҳур олим Абдуллоҳ ибн Муҳаммад ибн Абдулазиз Бағавий ва бошқалар ҳадис ривоят қилганлар.

X-XI асрларда Марв мусулмон шарқидаги маданий марказлар қаторида машҳур бўлган.

Айниқса, салжуқийлар ҳукмронлиги даврида Марв илммаърифатнинг марказларидан бирига айланган. Жумладан, буюк вазир Низом алМулк Абу Али ал-Ҳасан ибн Исҳоқ атТусий (1017-1092) даврида мадраса ва кутубхоналарга эътибор кучайган. Америкалик олим J.Pederzen «Низом алМулк “Сиёсатнома” (Давлатни бошқариш ҳақида – J.Pederzen) муаллифидир. Бу асарнинг асосий ғояси мадрасалар томонидан олиб борилган ортодоксал таълимот орқали кишиларни ислом шиори остида бирлаштириш ва уни амалдорлар, жамиятнинг саводли аъзолари орасида тарғиб қилиш бўлган», – деб ёзади [Pederzen, 1984:127].

Низом алМулк бутун салжуқ империяси бўйлаб «Низомия» номи билан аталувчи кутубхонага эга мадрасалар ташкил қилишни бошлаб берган. «Низомия» мадрасаларида ўша даврнинг машҳур олимлари таълим берган. Рус шарқшуноси В.А.Жуковский Низом алМулкнинг бу соҳадаги фаолиятига юксак баҳо берган: «У мусулмон шарқидаги буюк шахслардан бири эди. Унинг уйи доим қонуншунослар ва олимлар билан гавжум эди. Таълим соҳасига бўлган муҳаббати туфайли Исфаҳон, Нишопур, Ҳирот, Балх, Бағдод ва бошқа шаҳарларда мадрасалар очган. Ушбу ўқув даргоҳлари унинг шарафига «Низомия» деб аталган. У турли илм ва фанни қўллабқувватлашга кўп маблағ сарфлаган. Низом алМулкнинг бу фаолияти Марвгача етиб борган» [Жуковский, 1884:28].

1064 йилда Низом алМулк Марвдаги салжуқий Султон Али Арслонга вазир этиб тайинланади. Салжуқийларнинг вазири Марвда ҳам «Низомия»ни ташкил этган. Унинг очилган вақти номаълум. Бироқ Низом алМулк Марвда фаолиятини бошлаганини ҳисобга олсак, у томонидан қурилган худди шундай кутубхонага эга мадрасалар орасида нуфузли ўқув масканларидан бўлгани шубҳасиз. Яна шуни айтиш жоизки, Марвдаги «Низомия» ўша пайтдаги Бағдоддаги шу номдаги кутубхонамадрасалардан кам бўлмаган.

Бу икки кутубхонада ишлаган библиограф олим Ёқут Ҳамавий Марв кутубхоналаридаги қўлёзмалар тўпламига юксак баҳо берган [Мец, 1963:151]. Шунингдек, Ёқут Ҳамавий Марвда бўлганида бу ерда ўнта йирик кутубхона борлигини кўрган. У мазкур кутубхоналарда сақланаётган китоблар қиммати ва сони жиҳатидан дунёда биронбир кутубхона унга тенг келолмайди, деб ёзган [Azamat Ziyo, 2000:134].

VIII-X асрларда кутубхоналар, аввало, масжидларда олимлар, шоҳ ва вазирлар томонидан ташкил этилган. Ўша даврда турли мавзудаги китобларга қизиқиш, уларни тўплаш ва сақлаш анъанага айланган эди. Масжид, мадраса, шифохона, саройлар ва бошқа жойларда шахсий кутубхоналар бўлган. Хусусан, Бухоро, Самарқанд, Марв, Урганч каби илм ва маданият марказларида йирик кутубхоналар фаолият кўрсатган.

Марв айниқса, XI асрда қудратли салжуқий Султон Санжар (1118-1158) мамлакатининг пойтахтига айлангач, ўзининг олтин даврини бошлайди. Рус шарқшуноси В.А.Жуковский Султон Санжарни «Хуросоннинг Александр Македонскийси» деб атаган.

Султон Санжар ҳукмронлиги даврида пойтахт шаҳарнинг илмий ва маданий ҳаёти янада ривожланди. Янги кутубхоналар очилди. Уларнинг баъзилари ҳақида ишончли маълумотлар бор: «Азизия» кутубхонаси XII асрнинг биринчи ярмида ташкил этилган. Унинг асосчиси Азиз адДин Абу Бакр Атик азЗинжаний бўлиб, Султон Санжарнинг ҳурматли кишиларидан бўлган [Pinto, 1929:226]. Марв маданий ва илмий ҳаётида Самъонийлар сулоласи ҳам етакчи ўринни эгаллайди. Марвлик машҳур олим, филолог, тарихчи ва генеалог (насабшунос) Абу Саъд Абдулкарим ибн Муҳаммад Самъонийнинг (1113-1167) «Китоб алансоб» («Насаблар китоби») асари бўйича илмий тадқиқотлар олиб борган тарих фанлари доктори Ш.Камолиддиновнинг таъкидлашича, ўша пайтда XII асрда салжуқийлар давлатининг пойтахти – Марвда 10 та нуфузли кутубхоналар бўлиб, шундан иккитаси Самъонийлар сулоласига тегишли эди. Самъонийларнинг ниҳоятда бой ва нодир икки кутубхонасининг эшиги барча кишилар учун очиқ бўлиб, бу ерга мусулмон дунёсининг турли чеккаларидан олимлар ташриф буюрган [Камалиддинов, 1993:10-11].

Самъонийнинг исми, насаби, куняси ва лақаби қуйидагича таърифланади: «У ҳофиз, етук аллома, Тож алИслом Абу Саъд Абдулкарим ибн алҲофиз Тож алИслом Муъинуддин Абу Бакр ибн алАллома, мужтаҳид Абулмузаффар Мансур ибн Муҳаммад ибн Абдулжаббор ибн

Аҳмад Муҳаммад ибн Жаъфар атТамимий асСамъоний алМарвазий [Sam'ani, 1988:11].

Унинг отаси Абу Саъд Абу Бакр Муҳаммад ибн Мансур асСамъоний (1074-1196) таниқли шоир, адабиётшунос ва фиқҳ бўйича олим бўлган. Таниқли библиограф олим Ёқут алҲамавий Абдулкарим ибн Муҳаммад асСамъонийнинг ўғли Абулмузаффар Абдураҳим асСамъоний (1142-1217) билан учрашиб, Самъонийлар сулоласи илмий, тарихий, филологик анъаналари асосчиси, йирик ҳадисшунос ва фақиҳ бобоси Абулмузаффар Мансур ибн Муҳаммад асСамъонийнинг (1034-1095) фиқҳ, тарих ва филология бўйича йирик олим бўлгани ва у бир қанча рисолалар муаллифи эканлиги ҳақида маълумотлар олган [Камалиддинов, 1993:11-13].

Кўриниб турибдики, Самъонийлар илммаърифатли сулола сифатида ном қозонган. Абу Саъд Абдулкарим ибн Муҳаммад асСамъоний мусулмон Шарқидаги турли мамлакатларга сафар қилган. У Хуросон ва Мовароуннаҳрдаги шаҳарларда, шунингдек, Бағдод, Ҳижоз, Ироқ ва Шомда бўлиб, турли илмлар бўйича маърузалар эшитган ва муҳими, фактик маълумотлар тўплаган. Марвга қайтгач, у тарих ҳадис, фиқҳ, адаб ва бошқа илмлар бўйича 50 дан ошиқ асарлар ёзган.

Самъоний асарларининг илмий ва тарихий қиммати шундаки, у бевосита ўзи учрашган олимлар ёки ҳадис эшитган муҳаддислар тўғрисидаги маълумотларни ёзган. Ўша даврда Марв Хуросоннинг илмиймаданий марказларидан бири [Булгаков П., Вахабова Б., 1978:44] бўлиб, Марвда яшаган муҳаддислар билан шошлик муҳаддислар ўртасида илмий ҳамкорлик мавжуд бўлган.

Абулфазл Муҳаммад ибн Сулаймон ибн алҲасан ибн Абу Амр алФандиний алМарвазий Марвнинг Фандин қишлоғидан бўлиб, у Имом Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Ҳомид ашШоший, Абулқосим Исмоил ибн Муҳаммад ибн Аҳмад азЗоҳирий ва бошқалардан ҳадис ўрганган [Sam'ani, 1988:133].

Мен (Самъоний) ундан Марвда ва Фандин қишлоғида ҳадислар ёзиб олдим. Абулфазл алФандиний фиқҳ олими ва солиҳ шайх эди. У 462/1070 йил муҳаррам ойининг 16куни Фандинда туғилиб, 541/1147 йил муҳаррам ойининг 20куни, сешанба аср пайтида дафн этилган. Мен унинг жаноза намозини ўқиш ва дафн этиш учун Фандинга бордим [Sam'ani, 1988:133].

Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Абдулвоҳид ибн Юсуф ал-Хулуқий ал-Ҳилолий Марв қишлоқларидан Янги Бузаншоҳда 458/1066 йилда туғилган. У Имом (раҳимаҳуллоҳ)нинг асҳобларидан бўлиб, ундан илм ўрганган. Ал-Хулуқий икки имом – бобом Абулмузаффар ва Абу Бакр Муҳаммад ибн Али ибн Ҳомид аш-Шоший ва бошқалардан ҳадис эшитган. Мен ундан Янги Бузаншоҳ қишлоғида ёзиб олдим [Sam'ani, 1988:166].

Шошлик муҳаддислардан айримлари Марвга келиб, ўзининг илмий фаолиятини давом эттирган. Жумладан, Абулвардон алҲусайн ибн алҲасан ибн Абдураҳим ашШоший асСуфий Шошдан бўлиб, у Марвда яшаган. У Қуръон ва яхшилик аҳлидан эди. Абулвардон ибн Абдураҳим ашШоший кўп Қуръон тиловат қиларди, солиҳ киши эди. У Бағдодга бориб, Абулҳусайн Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн алҲусайн ибн алФарроъ ва бошқалардан ҳадис ўрганган. Ҳижрий 528/1134 йилнинг охирида Марвда вафот этган.

Абу Бакр Умар ибн Абдураҳим ашШоший асСуфий Шош аҳлидан бўлиб, Марвда арРозиқ дарёси қирғоғидаги хонақоҳда яшаган. У кишиларга кўп яхшилик қилувчи ва ибодатгўй, хокисор ва солиҳ шайх эди. У менинг бобом Имом Абулмузаффар асСамъоний, Абулқосим Ҳибатуллоҳ ибн Абдулворис аш-Шерозий ал-Ҳофиз ҳамда Абу Саъд Муҳаммад ибн ал-Хорис ал-Хорисий ва бошқалардан ҳадис илмини ўрганган.

Самъоний Абу Бакр Умар ибн Абдураҳим ашШошийдан Марвда ҳадислар ёзиб олган ва уни қаттиқ ҳурмат қилган: «Мен ундан фотиҳа олганман ва уни зиёрат қилардим. Ундан эшитган ҳадислар ривоятини Ҳибатуллоҳ ашШерозий тўплаб, «Арбаъин» китобини ёзган. Абу Бакр Умар ибн Абдураҳим ашШоший тахминан 450 йилларда Шошда туғилган. Ва у Марвда 518 йилнинг охири ёки 519 йилнинг бошида вафот этиб, арРозиқ дарёси қирғоғи бўйига дафн этилган [Sam'ani, 1992:518].

Мунозара

Ўрта асрларда Мовароуннаҳрда Бухоро, Самарқанд, Насаф, Термиз, Урганч, Шош каби шаҳарлар қатори Марв ҳам илмиймаданий

марказлардан бири ҳисобланган. Марв, айниқса, XI асрда салжуқий Султон Санжар (1118-1158) мамлакатининг пойтахтига айлангач, шаҳарнинг илмий ва маданий ҳаёти янада ривожланган, янги кутубхоналар очилган. Бу эса Марвни Хуросоннинг илмиймаданий марказига айлантирган. Ушбу марказ фаолиятида шошлик муҳаддислар ҳам етакчи ўрин эгаллаган. Айрим шошлик муҳаддислар Марвга келиб, шу ерда қолиб кетган. Марвда яшаган муҳаддислар билан шошлик олимлар ўртасидаги илмий ҳамкорлик масалалари ўрганилиб, таҳлил этилди.

Ўрта асрларда Шош воҳасида ҳадис илми ривожланган. Воҳада яшаб, фаолият кўрсатган муҳаддислар нафақат юртимизда, балки турли Шарқ мамлакатларида ҳам шуҳрат қозонган. Абу Саид Исо ибн Солим ашШоший, Абу Муҳаммад Жаъфар ибн Шуъайб ашШоший, Абу Исҳоқ Иброҳим ибн Хузайм ашШоший, Абу Али Ҳасан ибн Соҳиб ибн Ҳамид алҲофиз ашШоший каби кўплаб номлари деярли маълум бўлмаган муҳаддислар шахслари аниқланиб, уларнинг ҳаёти ва илмий фаолиятига доир тарихий маълумотлар ўз ифодасини топди.

Хулоса

Шош ҳам мусулмон Шарқидаги илмий-маданий марказлардан бири экани ўрта аср араб манбалари асосида ўзининг исботини топди. Воҳада ҳадис илми ривожланган ва бу ердан етишиб чиққан муҳаддислар ислом дунёсининг турли марказларида илмий фаолият олиб бориб, шуҳрат қозонганлар.

Тадқиқотда ўрта асрлар Шош воҳаси тарихини ўрганишда унинг атрофида жойлашган шаҳарлардаги ижтимоий ва маданий муҳит қиёсан таҳлил этилган. Салжуқийлар ҳукмронлиги даврида Марв илммаърифатнинг йирик ўчоқларидан бири бўлган. Бу ўринда салжуқийларнинг буюк вазири Низом алМулк (1017-1092)нинг хизматлари беқиёсдир. У бутун салжуқ империяси бўйлаб “Низомия” номи билан аталувчи кутубхонага эга мадрасалар ташкил қилишни бошлаб берган.

IX-XII асрларда, ҳадис илмининг “олтин аср”ида Шошдан етишиб чиққан 70 дан ортиқ муҳаддислар нафақат минтақа шаҳарларида, балки Шарқ мамлакатларида ҳам фаолият кўрсатган. Ўрта аср манбалардаги илмий ва тарихий маълумотларга қараганда, кўҳна Шош ҳам минтақадаги ҳадис илми марказларидан бири бўлган.

ФОЙДАЛАНИЛГАН МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абу Исо ат-Термизий. Аш-Шамойил ан-Набавия / Таржимон У.Уватов. – Т.: Чўлпон, 1993. – Б. 4.
2. Абу Саъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ас-Самъоний. ал-Ансоб. – Байрут, 1988. – Ж. 7. – Б. 244.
3. Абу Саъд Абдулкарим ибн Муҳаммад ас-Самъоний. ат-Таҳбир фи муъжам ал-кабир. -Байрут, 1992. – Ж. 2. – Б. 26-27.
4. Азамат Зиё. Салжуқийлар // Ўзбек давлатчилиги тарихи. -Т.: Шарқ, 2000. -Б. 134.
5. Булгаков П.Г. и Вахабова Б.А. Средневековые ученые Мерва. Ашгабад, 1978. -С. 44.
6. Жуковский В.А. Развалины Старого Мерва. – Спб., 1884. – С. 28.
7. Камалиддинов Ш.С. «Китаб алАнсаб» Абу Саъда Абдулкарима ибн Мухаммада алСамъани как источник по истории и истории культуры Средней Азии. – Т.: Фан, 1993.
8. Мец А. Мусульманский ренессанс. – М., 1963. – С. 151.
9. Pederzen J. The Arabic Book. Princeton. 1984. – P. 127.
10. Pinto O. The Libraries of the Arabs durind the Time of the Abbasids // Islamic Culture. 1929. Vol 3. – P. 226.
11. Рахимджанов Д.А. Абу Хафс ан-Насафийнинг «Китоб ал-қанд фи маърифат уламо Самарқанд» асари – Самарқандда ҳадис илми тарихи бўйича муҳим манба // тарих фанлари номз... дисс. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2003. – Б. 13.
12. Уватов У., Усмонов И., Раҳимжонов Д., Муҳамедов Н. ва бошқалар. Мовароуннаҳр алломаларининг ҳадис илми ривожига қўшган ҳиссалари. Монография. – Т.: Мовароуннаҳр, 2011. – Б. 10-11.
13. Шамсуддин Заҳабий. Сияр аълом ан-нубало. – Байрут. Муассасат ар-рисола, 1993. – Ж. 16. – Б. 283.